

УДК 316.723+398]:379.824.5

А. І. Панкова

СПЕЦИФІКА ДОСЛІДЖЕННЯ ФОЛЬКЛОРУ СУЧАСНИХ СУБКУЛЬТУР НА ПРИКЛАДІ СОЦІОСПІЛЬНОТИ СКАРБОШУКАЧІВ

У статті розглянуто особливості вивчення фольклористичною наукою сучасних фольклорних текстів субкультур, на прикладі спільноти скарбошукачів. Досліджено, насамперед, сучасні фольклорні тексти та здійснено порівняльний аналіз їх форм з традиційними текстами. Виявлено різні підходи до вивчення субкультур та представлено власний погляд на вирішення цілого спектру дискусійних понять. Авторка доходить висновку, що цей напрямок дослідження не має єдиної методологічної наукової бази, проте все ж спостерігається певний прогрес у вивченні феномену сучасного фольклорного тексту субкультур.

Ключові слова: субкультура, сучасний фольклорний текст, традиційний фольклорний текст, субкультура скарбошукачів.

В статье рассматриваются особенности изучения фольклористической наукой современных фольклорных текстов субкультур, на примере сообщества кладоискателей. Проанализированы, прежде всего, современные фольклорные тексты и проведено сравнительный анализ их форм с традиционными текстами. Выявлены различные подходы к изучению субкультур и представлено собственный взгляд на решение целого спектра дискуссионных понятий. Автор приходит к выводу, что данное направление исследования не имеет единой методологической научной базы, однако все же наблюдается определенный прогресс в изучении феномена современного фольклорного текста субкультур.

Ключевые слова: субкультура, современный фольклорный текст, традиционный фольклорный текст, субкультура кладоискателей.

The article deals with the peculiarities of subcultures' contemporary folkloric texts and folkloristic science's studying the community of

treasure hunters, as an example. In the course of the research, there have been analyzed, as uppermost, modern folkloric texts and compared their forms with traditional texts. Different approaches to researching subcultures are revealed. The authoress submits her own view on the solution of a range of debatable concepts. The authoress concludes that this trend of research does not have a unified methodological scientific base; however, there is still some progress in studying the phenomenon of modern folkloric texts of subcultures.

Keywords: subculture, modern folkloric text, traditional folkloric text, subculture of treasure hunters.

На сучасному етапі розвитку фольклористичної науки увага до проблематики фольклору субкультур є недостатньою. Вивчення окремих соціоспільнот в Україні хоч і має вже певну історію, проте залишається малодослідженим. Серед українських вчених це питання вивчали, зокрема, Р. В. Лихограй [4], Н. А. Лисюк [3], С. К. Росовецький [9], О. Ю. Чебанюк [12].

Сучасний соціум складається з чисельних культурних груп: вікових, професійних, конфесійних, ґендерних і т. д. Кожна така субкультура має власну картину світу, яка відображається в різноманітних текстах, зокрема й фольклорних, вони і є предметом нашого дослідження. Аналізуючи фольклор сучасних субкультур, насамперед необхідно розглянути такі питання, як сучасний фольклорний текст, особливості його реалізації та побутування, зокрема в інтернет-просторі, порівняти його сучасні фольклорні форми з «класичними» текстами усної народної традиції.

На сьогодні фольклор субкультур має у своєму арсеналі багато способів вираження – від усного й друкованого тексту до макросів: зображень, демотиваторів, мемів, аудіоматеріалів, відеоматеріалів тощо. Це сталося тому, що в сучасному суспільстві відбувся перерозподіл функцій вербальних і невербальних компонентів масової комунікації. Роль невербальних засобів комунікації зростає: зображення поступово стають рівноцінними вербальному тексту і навіть домінуючими. На

нашу думку, ці зображальні невербальні тексти можна також вважати фольклорними.

Дослідження фольклору сучасних субкультур та його специфіки значно поживалося за останні декілька років: з'явилися численні наукові публікації, монографії, спеціальні збірники статей, проводяться тематичні конференції [10]. Так, питання дослідження фольклору в Інтернеті та специфіки різноманітних його форм побутування на цьому новому для фольклориста полі неодноразово висвітлювалося у статтях, спеціалізованих виданнях, порушувалося й на конференції в Державному республіканському центрі російського фольклору, за результатами якої було випущено збірник статей «Інтернет і фольклор» [1]. Вивченням субкультур в Україні активно займаються вчені-культурологи «не одне десятиріччя, проте комплексні дослідження проводяться лише з початку ХХІ ст.» [6, с. 9]. В. Радзієвський у статті «До історії вивчення субкультур у незалежній Україні» пропонує виділити окремий науковий напрямок – субкультурологію.

Важливою та малодослідженою складовою частиною є мережевий фольклор. Комп'ютерна комунікація має у своєму арсеналі значну кількість способів та форм передачі смислу, що їх дослідникам ще варто навчитись «збирати» та аналізувати. Досі не розроблено єдиної методологічної наукової бази, уніфікованої методики збору та фіксації усних та письмових сучасних фольклорних текстів. Враховуючи специфіку їх побутування, питання виокремлення та фіксації залишається актуальним. Питання умовності такої фіксації неодноразово порушувалося дослідниками сучасного фольклорного тексту (Неклюдов, Радченко). Попри переконання науковців, що «мережевий фольклор є *a priori* зафіксованим, на відміну від усного» (Д. Радченко), його фіксація певним чином ілюзорна. Інтернет дозволяє в певному сенсі «фіксувати» сучасний фольклорний процес, у той же час інтернет-фольклор є

пластичним і динамічним, постійно видозмінюючись та легко втрачаючи авторство. Сторінки й навіть сайти часто створюються та видаляються, текст легко можна скопіювати, редагувати, дописати тощо. Певним чином, причина цього явища полягає в тому, що комунікація в мережі практично не має часових і просторових обмежень. Наприклад, тема, що стосується скарбошування, порушена на форумі декілька років тому, де ніхто не дописував тривалий час, раптово може «ожити», актуалізуватися й зібрати навколо себе учасників із різних областей, навіть країн. Водночас незафіксовані тексти з такою ж легкістю зникають із мережі. Обговорення та теми на форумах можуть з різних причин закриватися, блокуватися, видалятися; на масштабнішому рівні – іноді зникають цілі ресурси з великою кількістю досліджуваного матеріалу. Як, наприклад, сталося із сайтом *Aukro*. Також доступ до значного масиву матеріалів було втрачено в червні 2017 року у зв'язку з блокуванням соціальної мережі «Вконтакті», згідно з указом Президента України. У цій мережі знаходилися численні тематичні власне українські групи. На відміну від соцмережі «Фейсбук», тут були представлені, окрім загальноукраїнських, різноманітні «місцеві» осередки – Київський, Волинський, Чернігівський і т. д.

Писемні тексти, що побутують в інтернет-мережі, водночас є своєрідними «слідами» комунікативних актів, тимчасово зафіксованих в інтернет-просторі й становлять матеріал для фольклористичних досліджень. «Можна зафіксувати той самий текст у десятках варіантів, прослідкувати тисячі випадків відтворення тексту, оцінити міграцію тексту мережею соціальних зв'язків, описати носіїв досліджуваної фольклорної форми і т. п. Однак фіксація цієї інформації потребує розробки спеціальних методик польової роботи» (Д. Радченко) [7].

Специфіка сучасного фольклорного тексту полягає в тому, що він реалізується в таких різнопланових системах: усній,

писемній, іконографічній та аудіовізуальній. Відповідно ці виміри мають різні характеристики, стосовно форми й засобів вираження. Принципова різниця між різноплановими системами побутування полягає саме у формі комунікації – живій чи віртуальній. Жива комунікація характеризується відносно незначною кількістю комунікуючих у певний конкретний проміжок часу, тут головним є текст, що реалізується й живе тільки в момент мовлення. Такий спосіб побутування є найбільш характерним саме для традиційних текстів. Віртуальна комунікація, на відміну від живої, охоплює надзвичайно широку аудиторію, фактично необмежену в часі. Текст, зреалізований одного разу в писемній, іконографічній чи аудіовізуальній формі, умовно фіксується в мережі доти, доки існує інтернет-ресурс.

Для обох видів комунікації – усної та писемної прослідковується чітка тенденція актуалізації різних за жанром та тематикою фольклорних текстів. Причина цього явища полягає в різній за чисельністю та ступенем зближеності осіб, що задіяні в цій комунікації. Наприклад, «жива» передбачає досить вузьке коло осіб. Це можуть бути рідні, найближчі товариші скарбощукача по виїздах, копачі, що бачаться на зустрічах колекціонерів тощо. Відповідно, у цій групі наближених осіб актуалізуються тексти найзакритішої тематики. При віртуальній комунікації такі ж тексти фіксуються в закритих групах та обговореннях, прочитати які може лише зареєстрований і перевірений користувач. Загалом для віртуальної комунікації характерні короткі за обсягом тексти розважального змісту. Тексти ж оповідного характеру побутують без деталізації місця розкопу, учасників та дій. Тобто чим закритіша, приватніша комунікація та її спосіб, тим деталізованіші та насиченіші тексти в ній побутують.

Можемо виділити кілька основних характеристик сучасної комунікації в інтернет-мережі. Віртуальна комунікація при-

скорює обмін новою інформацією, набутим досвідом, знаннями, пошуком колег, є каталізатором розвитку субкультури. Також, завдяки їй, дослідник може зібрати певним чином зафіксовані тексти, давні та свіжі сліди актів комунікації членів субкультури. Унаслідок нового та специфічного способу передавання інформації, змінюється й спосіб вираження цих знань – письмовий замість усного, додалися аудіовізуальні канали (зображення, макроси, аудіо- та відеофайли). Віртуальна комунікація має у своєму арсеналі велику кількість способів та форм передачі смислу, які дослідникам ще варто навчитись «збирати» та аналізувати, випрацювати єдину методологію.

Іще однією характеристикою комунікації внаслідок збільшення віртуальних каналів є її глобалізація. Якщо раніше представник субкультури спілкувався зазвичай лише з членами свого локального осередку і подекуди – на зльотах – з осередками інших куточків країни, то за останні декілька років кордони «розмилися», і скарбошукачі з різних країн плідно обмінюються досвідом, сповіщають один одного про найновіші технічні здобутки, останні розкопки, знайдені скарби.

Іще одним малодослідженим питанням внаслідок нерозробленої методики фольклорного вивчення та аналізу таких об'єктів, є вивчення фольклорних текстів, які реалізуються в мережі у формі аудіо- та відеозаписів, макросів. Варто додати, що труднощі, які виникають під час аналізу цього явища, існують переважно поза компетенцією фольклориста / етнолога / антрополога. В основному вони пов'язані не з місцем побутування – віртуальне середовище, «писемна» форма, а зі способами і механізмами утворення та специфікою побутування.

Інтернет-мережа є природнім середовищем створення, побутування, «розмноження» мемів, але досить часто вони виходять за її межі. Наприклад, у середовищі субкультури скарбошукачів їхнє побутування було зафіксоване у вигляді значків, шевронів на одяг, футболок із принтом відповідного мему, на-

ліпок на машину та металодетектор, роздрукованих плакатів, які були присутні на зльотах-ринках колекціонерів та «польових» виїздах-фестивалях, у вигляді листівок чи реклам тематичних магазинів. Хоча власне створення мемів найчастіше відбувається в мережі, продукують їх певні вузькотематичні спільноти (наприклад, досліджувана). Вивчивши специфіку побутування мемів у скарбошукацькому середовищі, можемо стверджувати, що найефективнішими є ті макроси, у яких поєднано і зображення, і текст, тому що вони використовують більше інформаційних каналів сприйняття людини. Підпис часто дублює, доповнює зображення, чи навпаки, смислотворення відбувається внаслідок протиставлення тексту та зображення.

Також варто зауважити, що важливим для розуміння мему є саме контекст його побутування. Наприклад, навіть розуміння контексту досить закритої скарбошукацької спільноти не є умовою повного сприйняття всього смислу мему, потрібно бути «в курсі» хоча б загальної історії найпопулярніших мемів, адже більшість з них – колажі попередніх або за структурою, або за використаним зображенням чи текстом.

Причиною популярності мемів як найбільш масового способу комунікації в інтернет-мережі є нестача часу в сучасну перенасичену інформаційну епоху. Їх головна перевага полягає в самому способі існування – передачі максимуму інформації за мінімум витраченого часу. Адже мем – це ідея, максимально очищена від зайвого концептуального навантаження, трансформована в самостійний універсальний символ.

Спілкування, зафіксоване в інтернет-мережі, де анонімність спонукає до відвертості, невимушеності оповіді, становить для дослідника найцінніший матеріал. В інтернеті започатковуються великі теми, де жваві обговорення тривають по декілька років, постійно поповнюючись новими дописами. Серед головних завдань дослідника фольклорних текстів

є фіксування матеріалу у формі, максимально наближеної до природнього побутування явища. З цієї точки зору інтернет-комунікація має багато переваг. Адже усвідомлена присутність записувача в будь-якому випадку викривлює трансляцію тексту, видозмінює його, впливаючи на смислові акценти оповідача, що намагається відповідати очікуванням записувача. Збираючи тексти в мережі, дослідник є умовно «відсутнім», не бере участь у комунікації – текст є «чистішим», неспотвореним комунікативним актом. Відповідно, якіснішим буде аналіз та інтерпретація досліджуваного тексту.

Питання «фольклорності» текстів, що продукують сучасні субкультури є достатньо дискусійним. Деякі відомі дослідники сучасних субкультур зараховують їх до фольклорних. Наприклад, цю точку зору відстоює Т. Щепанська в доповіді «Фольклор професійних спільнот: прикмети» [13, с. 410]. У роботі «Субкультури та етноси», що входить до чотиритомника «Художнє життя сучасного суспільства» було висловлено думку, що фольклор, який продукує субкультура є живим функціонуванням мистецтва, художнім життям суспільства [13, с. 417].

Дослідниця фольклору субкультур Н. Михайлова в статті «Фольклор субкультур як проблема сучасної науки» не вважає за доцільне «використовувати поняття “фольклор” стосовно субкультур окремих соціальних страт, а також професійних груп» [5, с. 102]. Питання фольклорності текстів, що продукують субкультури, вочевидь, є дискусійним і тому, що світогляд сучасної людини є дещо «клаптиковим», тобто в конкретних ситуаціях актуалізується його певний конкретний сегмент, тип. Наприклад, у скарбошукача, що є кандидатом фізичних наук, на конференції буде актуалізовано науковий тип світогляду, а на дозвіллі, під час пошуку скарбу – міфологічний. Це не означає, що записаний від нього текст про пошук скарбу не буде фольклорним. Також важ-

ливим є питання виокремлення фольклорних текстів із загального мовленнєвого потоку респондента. Найчастіше це відбувається за допомогою вербальних ініціальних формул, підкріплених відповідною інтонацією та паравербальними засобами (мімікою, жестами, рухами).

Щодо фольклору субкультур, як специфічного засобу вираження певної картини світу, то фольклорними є саме ті тексти, які «зчитуються» усіма членами субкультури і не «зчитуватимуться» іншими в разі герметичності досліджуваної спільноти. Наприклад, такий короткий текст: «Помню, один камад раскручивал в ручейке "феньку", а другой в это время бросил в костер пару "гвоздей"». Проте у випадку із субкультурою скарбошукачів, концепт «скарб» настільки глибоко вкорінений у загальнолюдську культуру, що достатньо великий пласт фольклорних текстів, продукованих членами спільноти шукачів скарбів, буде без проблем зчитуватися пересічними людьми. Як, наприклад, у такому анекдоті: «Слухай, у мене жінка – справжній скарб! – Це чому? – Так і хочеться закопати!».

Виникнення фольклорних текстів спільнот відбувається двома основними способами: фольклоризація субкультурних текстів та входження традиційного рустикального фольклору в сучасну субкультуру (За Н. Михайловою) [5, с. 100]. В. Розін, аналізуючи фольклор спільнот у сучасній культурі, розмежовує такі процеси, як «відтворення культури» та «відновлення культури» [5, с. 105]. Перше явище є точним повтором культурних реалій, а друге – реакцією на зміну умов та можливостей. На практиці вони не розмежовуються й часто є одним цілим. Адже реактуалізація, відтворення традиційного тексту відбувається тому, що він є нагальним і потрібним для носія субкультури. Цей текст не є лише відтворенням, повторенням традиційного, а в кожній конкретній ситуації виступає новим самостійним і самодостатнім фольклорним текстом, тому що він живе лише в момент виконання, усі інші його варіанти є

авантекстами. Дослідник вивчає не лише фольклор, а й контекст його виконання, який змінюється щоразу і продукує новий фольклорний текст.

Проілюструємо динаміку побутування фольклорних текстів у субкультурі скарбошукачів. За останні п'ять років дослідження нами сучасних текстів цієї спільноти (2012–2017) відбувалися помітні зміни способів творення фольклорного тексту її представниками. Спостережено таку поетапну динаміку трансформації досліджуваних текстів:

1) Побутування текстів, запозичених у близьких за генезою субкультур – рибальської, мисливської, військової. Значна кількість таких текстів спостерігалась на початку формування спільноти скарбошукачів у її сучасному вигляді.

2) Перетворення запозичених текстів – заміна актуальної ситуативної моделі чи заміна головного героя на скарбошукача.

3) Реактуалізація традиційних фольклорних текстів.

4) Створення власного корпусу фольклорних текстів, їх «викристалізовування» відповідно до потреб і запитів досліджуваної субкультури.

Зміст фольклорного тексту в субкультурному середовищі часто може бути зрозумілим лише після всебічного аналізу контексту його побутування. Адже фольклор, як і «мистецтво, неможливо зрозуміти, виходячи тільки з нього самого, розглядаючи витвір як самодостатню цінність» [11, с. 127]. Для повнішого розуміння необхідно вивчати не лише сам текст, а й специфіку його функціонування як у соціумі, так і в досліджуваній субкультурі, оскільки «всі інші феномени й процеси (соціальні, політичні, етнічні та економічні) в тій чи іншій мірі впливають на розвиток мистецтва [субкультури. – А. П.]» [11, с. 29].

Отже, під час аналізу різножанрових фольклорних текстів скарбошукачів необхідно враховувати контекст як виконання, так і побутування цього явища як феномену певної на-

ціональної культури. Адже, порівнюючи фольклорні тексти однієї й тієї ж субкультури скарбошукачів у різних країнах, бачимо, що в кожному середовищі формується власна картина світу, відповідно, це знаходитиме відображення в специфіці текстів, їх жанрового розподілу та ін. До прикладу, порівнюючи такі слов'янські країни як Україна та Чехія, бачимо, що фольклор сучасних вітчизняних скарбошукачів більше тяжіє до традиційного. У Чехії майже відсутня група «страшних» фольклорних текстів, яка активно побутує в скарбошукачких субкультурах на пострадянському просторі. Таких відмінностей, характерних для однієї й тієї ж субкультури в різних країнах багато, адже національна культура завжди накладає відбиток на формування спільнот у своїй структурі.

Контекстуальні аспекти присутні також і у віртуальній комунікації: на першому рівні – ресурс, на якому розміщено такий текст, на другому рівні – підрозділ (форум, тема та ін.), і третій рівень – назва, у якій сконцентовано основний сенс тематики обговорення. Часто з'являються тематичні площадки, наприклад, для скарбошукачів це будуть теми «конкурс на найсмійнішу байку», «страшилки на копії» тощо. Ще одним важливим контекстуальним аспектом є те, як автор позиціонує себе й свій текст на ресурсі. Важливим для його самопрезентації є його статус у віртуальній спільноті, (наприклад, «бувалий», «новачок», «копач»), а також гасло, яке відображається в його характеристиці. Наступний рівень, необхідний для усебічного аналізу контексту – це реакція адресантів та способи її вираження – емоційні смайли, іконографічні зображення, вербальні тексти. Важливим критерієм є ступінь активності цієї теми чи обговорення, адже він вказує на актуальність порушеної теми і в той же час є маркером фольклорності чи нефольклорності презентованого тексту. Якщо він провокує жваві обговорення, реакції з високим ступенем емоційності (позитивної чи негативної), спростовується чи підтверджу-

ється, породжує схожі тексти інших учасників цього комунікативного акту – це свідчить про живе та досить активне побутування досліджуваного тексту, який успішно декодується усіма учасниками комунікативного акту, що підтверджує його живе функціонування в парадигмі єдиної фольклорної картини світу представників субкультури скарбошукачів.

Субкультура скарбошукачів справді є достатньо розвинутою та продукує власні тексти, які теж можна сміливо називати фольклорними. Водночас використання текстів фольклору «класичної доби» також є достатньо поширеним. Явища продукування нових та використання «класичних» фольклорних текстів не є взаємовиключними, адже засвоєння традиційних текстів відбувається лише тому, що вони повністю вписуються в картину світу скарбошукачів. Це свідчить про їх особливий тип світогляду, який має багато точок перетину з традиційною народною культурою. Водночас сучасні фольклорні тексти, навіть такі, що за своєю суттю є реактуалізованими традиційними, можуть втілюватися в багатьох нових для фольклориста формах. Для їх збору та аналізу необхідна розробка уніфікованої методології фіксації та критичного осмислення, що і є актуальним завданням сучасної фольклористики.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Інтернет и фольклор. Сборник статей [Электронный ресурс]. – Москва : ГРЦРФ, 2009. – 318 с. – Режим доступа : <http://mdalekseevsky.narod.ru/internet-folk2009.html>.
2. Конференция «Фольклор малых социальных групп: традиции и современность» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru-folklore.livejournal.com/78500.html>.
3. Лисюк Н. А. Постфольклор в Україні. – Київ : Агентство «Україна», 2012. – 348 с.

4. *Лихограй Р. В.* Політична складова фольклору футбольних вболівальників / Р. Лихограй // Проблеми поетики (збірка наукових праць). – Київ, 1999. – 300 с.

5. *Михайлова Н. Г.* Фольклор субкультур как проблема современной науки // Фольклор малых социальных групп: традиции и современность. Сборник статей. – Москва : Государственный республиканский центр русского фольклора, 2008. – С. 100–103.

6. *Радзівеський В. О.* До історії вивчення субкультур у незалежній Україні // Питання історії науки і техніки. – 2013. – Вип. 2. – С. 9–17.

7. *Радченко Д.* «Ищите нас через Яндекс»: методики и проблемы сбора сетевого фольклора» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.liti.lt/failai/10_Radchenko\(1\).pdf](http://www.liti.lt/failai/10_Radchenko(1).pdf).

8. *Розин В. М.* Фольклор и фольклорные сообщества в современной культуре // Фольклор малых социальных групп: традиции и современность. Сборник статей. – Москва : Государственный республиканский центр русского фольклора, 2008. – С. 103–109.

9. *Росовецький С. К.* Український фольклор у теоретичному висвітленні : посібник для університетів. – Київ, 2005. – Ч. 1 : Теорія фольклору – 624 с.

10. Фольклор малых социальных групп: традиции и современность. Сборник статей. – Москва : Государственный республиканский центр русского фольклора, 2008. – 296 с.

11. *Художественная жизнь современного общества.* – Санкт-Петербург : Издательство «Дмитрий Буланин», 1996. – Т. 1 : Субкультуры и этносы в художественной жизни – 235 с.

12. *Чебанюк О. Ю.* Постфольклор на пострадянському просторі // Курбасовські читання. – Київ, 2009. – № 4. – С. 297–316.

13. *Щепанская Т. Б.* Фольклор профессиональных сообществ: приметы // Первый Всероссийский конгресс фольклористов : сб. докл. – Москва : ГРЦРФ, 2006. – С. 405–427.

SUMMARY

The article deals with the peculiarities of subcultures' contemporary folkloric texts and folkloristic science's studying the community of treasure hunters, as an example. In the course of the research, there have been analyzed, as uppermost, modern folkloric texts and compared their forms

with traditional texts. . Different approaches to researching subcultures are revealed. The authoress submits her own view on the solution of a range of debatable concepts. The authoress submits her own view on the solution of a range of debatable concepts. The authoress concludes that this trend of research does not have a unified methodological scientific base; however, there is still some progress in studying the phenomenon of modern folkloric texts of subcultures.

The subculture of treasure hunters is in fact quite developed and produces its own texts, which can be also called *folkloric texts*. At the same time, the phenomenon of using folkloric texts of the *classical age* is also widespread enough. The phenomena of the production of new ones and the use of *classical* folkloric texts are not mutually exclusive, since the assimilation of traditional texts occurs only due to their completely fitting into the world of searchers. Therefore, for their collecting and analysing, it is necessary to develop a unified methodology of recording and critical reflection, which is an actual task of modern Ukrainian folkloric science.

Keywords: subculture, modern folklore text, traditional folklore text, subculture of treasure hunters.